

PEDAQOJİ FİKİR TARİXİMİZDƏN**AZƏRBAYCAN PEDAQOJİ ELMİNİN PATRİARXI**

Fərrux Rüstəmov
pedaqoji elmlər doktoru, professor,
Əməkdar elm xadimi

Aytəkin Məmmədova
ADPU-nun doktorantı

Azərbaycanda elm və mədəniyyətin inkişafında böyük fədakarlıq göstərmiş elə şəxsiyyətlər var ki, onların şərəfli həyat yolu, elmi-pedaqoji fəaliyyəti zaman keçdikcə parlaq nümunəyə çevrilir, qüdrətli təsir gücü ilə gələcək nəsillərə nümunə olur. Bu baxımdan görkəmli pedaqoq-alim, Güney Qafqazda ilk pedaqoji elmlər doktoru, professor, əməkdar elm xadimi Əhməd Yusif oğlu Seyidovun həyatını və elmi-pedaqoji irsini öyrənmək, tədris və təbliğ etmək böyük əhəmiyyət kəsb edir. 2012-ci ildə onun anadan olmasının 120 ili tamam olur.

Əhməd Seyidov 1892-ci ildə mart ayının 31-də Gəncə quberniyasının Qazax qəzasının Aslanbəyli kəndində anadan olmuşdur [1]. Uşaqılıq illəri o qədər də fərəhli keçməmişdir. Çox erkən (5 yaşında ikən) atasını itirmiş, həyatın bütün acı-ağrısına dözməli olmuşdur. O, lap uşaqılıqdan möhkəm iradəyə malik olduğundan atasızlıq ağrısını zəhmətlə, anasına böyük bir ailəni dolandırmaqda köməklik göstərməklə unutmaya çalışmışdır. Onun anası Xədicə xanım olduqca işgüzar, zəhmətkeş və fədakar bir qadın olmuşdur. O, övladının elmə və maarifə olan həvəsini sezip onun oxumasına hər cür qayğı göstərmiş, şərait yaratmışdır.

Ev qayğılarından azad olan balaca Əhməd əvvəlcə Hacı Mahmud Əfəndinin kənddə açdığı hücrədə yazıb-oxumağı öyrənmişdir. Bu elə bir dövr idi ki, Gəncə quberniyasının ayrı-ayrı yerlərində dövlət məktəbləri (qəza məktəbləri) fəaliyyət göstərirdi. Qori Müəllimlər Seminariyasının qazaxlı məzunları yeni tipli məktəblərin açılmasında təşəbbüskarlıq göstərirdilər. Onlardan biri Əhməd Ağə Mustafayev idi. O, 1885-ci ildə Qori Müəllimlər Seminariyasını bitirmiş, 50 ildən artıq xalq məktəblərində fəaliyyət göstərmişdir. Təkcə Salahlı kəndindən Qori Seminariyasında oxumaq üçün 30 – dan artıq məzun hazırlamışdı. Əhməd ağanın şöhrətini eşidən Xədicə xanım çətinliklə də olsa övladını onun məktəbinə oxumağa göndərirdi. Əhməd Seyidov sonralar o günləri xatırlayaaraq yazırdı: "Əhməd ağa nəinki şagirdlərinə dərs verər, o, həm də uzaq kəndlərdən onun məktəbinə gələn uşaqları evində saxlayıb yedizdirərdi. Biz oxuduğumuz müddətdə bir dəfə də olsun ondan yersiz hərəkət, uca ton, pis münasibət görmədik. Onun şagirdlərinə mənəvi təsiri olduqca böyük idi. Əhməd ağa elə dərs keçirdi ki, o dərəcə getməmək olmazdı. Təəssüf ki, bu xalq müəlliminin, Azərbaycan Pestalossinin iş təcrübəsi indiyə

qədər öyrənilməmişdir" [9]. Əhməd ağa Əhməd Seyidova ibtidai təhsil verməklə kifayətlənməmiş, onun gələcək həyat yolunun müəyyənləşməsində müstəsna rol oynamışdır. O, Xədicə xanımı inandırma bilmədi ki, Əhməd çox qabiliyyətli uşaqdır, onun elmə həvəsi var, böyük gələcəyi üçün hökmən təhsilini davam etdirməlidir. Kəsiblik və imkansızlıq qadını sıxsı da, övladının Qori Müəllimlər Seminariyasında oxumasına qərar verir. Qori Müəllimlər Seminariyasında təhsil həm ödənişli, həm də ödənişsiz idi. İmtahanları daha müvəffəqiyyətlə verənlər dövlət hesabına oxuya bilirdilər. Pullu şöbəyə daxil olan Əhməd Seyidov qəbuldan üç gün sonra yaxşı imtahan vermiş tələbə kimi pulsuz oxuyan tələbələr sırasına daxil edilir. 1911-ci ildə Qori Müəllimlər Seminariyasına daxil olan Əhməd Seyidov 1917-ci ildə oranı 10 nəfər tələbə (Məiş Hüseynov, Qəzənfər Qəniyev, Yusif Qasımov, Yasin Miraliev, Hüseyn Paşayev, Xosrov Şirinbəyov, Əliş Şəfiyev, Lətif Şahmammədbəyov, Rzaqulu Şadlinski) ilə bitirmişdir.

Əhməd Seyidov Qori Müəllimlər Seminariyasının son buraxılışının məzunlarından idi. O, pedaqoji fəaliyyətə Aslanbəylidə öz evində məktəb açmaqla başlayır. Sonralar Osman Cəfərov yazırdı: "Professor Seyidov təmiqçəlikli, geniş düşüncəli, gələcəyi yaxşı görə bilən, hamı üçün xeyirxah, düzgün yol göstərən şəxsiyyət olduğuna görə kəndimizin bütün camaatı Əhməd müəllimə inanır və onun dediklərinə əməl edirdilər. Ona görə də, kənd sakinləri uşaqlarını hücrədən çıxarıb Əhməd müəllimin yeni tipli məktəbinə göndərirdilər" [8, 95]. Qısa bir müddətdə qabaqcıl bir müəllim kimi şöhrətlənən Əhməd Seyidov 1920-ci ildə Qazax kənd məktəblərinin inspektoru təyin olundu [1]. 1921-1925-ci illərdə Aslanbəyli, Qaymaqlı, Musaköy və Kəmərlidə müəllim və məktəb direktoru işlədi. Qazax mahalında

"Uçtel Əhməd" ləqəbi ilə tanındı. Onun bu fəaliyyəti sonralar İsmayıl Sıxlının "Dəli Kür" romanında öz bədii həllini tapdı. 1925-ci ilin sentyabr ayında Azərbaycan Respublikası Xalq Maarif Komissarlığı kollegiyasının qərarı ilə Lənkəran Qəza Xalq Maarif şöbəsinə müdir təyin olundu [1]. 1926-cı ilin may ayında dəmir yolu məktəbləri üzrə inspektor vəzifəsinə təyin olundu və 1930-cu ilə qədər həmin vəzifədə çalışdı. Həmin dövrdə o, Azərbaycan Dövlət Universitetinin Şərqşünaslıq fakültəsinin pedaqoji şöbəsində təhsil alır [1]. Əhməd Seyidovun Qazax qəzasından Lənkərana göndərilməsinin özəl səbəbləri vardı. XX əsrin 20-ci illərinin II yarısında Sovet hökuməti möhkəmləndikcə varlıqlardan və ziyalılardan şübhələnməyə başlayır, onları özlərinə düşmən qüvvə hesab edir, savadsız kəndli və fəhlələrə üstünlük verirdi. Ziyalıların böyük əksəriyyəti ya Sibirə sürgün edilir, ya da fiziki cəhətdən məhv edilir. Əhməd Seyidov üçün belə bir təhlükənin yaranacağını hiss edən Əli Hüseynov (yazıçı Mehdi Hüseynin atası) onun Qazaxdan uzaqlaşmasını məsləhət bilir. Sonralar Əhməd Seyidovun oğlu Fikrət Seyidov həmin hadisəni belə xatırlayırdı: "Bu ağıllı məsləhət atamı doğrudan da ölümdən xilas etdi. Qazax ziyalıların əksəriyyəti tutuldu, xilas olanlar isə Türkiyəyə qaçdılar. Atam ömrünün sonuna kimi Əli Hüseynovu minnətdarlıq hissi ilə yad etmiş və onun kiçik bir əksini masasının şüşəsi altında əziz bir xatirə kimi saxlamışdır" [8, 100].

Azərbaycan Dövlət Universitetini bitirən Əhməd Seyidov elə həmin ildən Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunda əmək fəaliyyətinə başlamışdır. 1931-ci ildə Azərbaycan Elmi-Tədqiqat İnstitutunun aspiranturasına göndərilmiş, 1933-cü ilə qədər orada təhsil almışdır. Bəzi mənbələrdə Əhməd Seyidovun aspirantura hazırlığını Azərbaycan Elmi-Tədqiqat İnstitutunda

deyil, Azərbaycan Elmi-Tədqiqat Pedaqoji Elmlər İnstitutunda (indiki Təhsil Problemləri İnstitutu) keçirdi bildirilir [80]. Halbuki bu müəssisələr ayrı-ayrı tədqiqat müəssisələridir. Azərbaycan Elmi-Tədqiqat İnstitutu 1923-cü ildə təşkil edilmiş Azərbaycanı Tədqiq və Təbəbbü Cəmiyyəti əsasında 1929-cu ildə yaradılıb. Onun əsasında 1932-ci ildə SSRİ EA-nın Zaqafqaziya filialının Azərbaycan şöbəsi təşkil olunub. 1935-ci ildə həmin şöbə SSRİ EA-nın Azərbaycan filialına çevrildi ki, həmin filialın əsasında 1945-ci ildə Azərbaycan Elmlər Akademiyası təşkil olundu. Azərbaycan Elmi-Tədqiqat Pedaqoji Elmlər İnstitutunda (indiki Təhsil Problemləri İnstitutu) aspirantura şöbəsi 1932-ci ildə yaranıb. Belə olan halda Əhməd Seyidovun 1931-ci ildə oraya daxil olması mümkün deyildi. O da həqiqətdir ki, Azərbaycan Elmi-Tədqiqat İnstitutunun aspiranturasına daxil olan Əhməd Seyidov az sonra Azərbaycan Elmi-Tədqiqat Pedaqoji Elmlər İnstitutunun (indiki Təhsil Problemləri İnstitutu) aspirantura şöbəsinə köçürülmüşdür. Assistent kimi əmək fəaliyyətinə başlayan Əhməd Seyidov 1932-ci ildə pedaqogika kafedrasında dosent vəzifəsinə seçilir. 1934-1936-cı illərdə institutda pedaqoji fakültənin dekanı vəzifəsində çalışır. 1939-1943-cü illərdə əvəzçiliklə həm də S.M.Kirov adına Azərbaycan Dövlət Universitetində pedaqogika tarixi və nəzəriyyəsiindən mühazirələr oxuyur.

1939-cu ildə S.M.Kirov adına Azərbaycan Dövlət Universitetində rektor C.Ələsgərovun sədrliyi, A.O.Makovelskinin katibliyi ilə təşkil olunan Elmi Şurada "Abbasqulu ağa Bakıxanovun pedaqoji görüşləri" mövzusunda namizədlik dissertasiyası müdafiə edərək, ilk azərbaycanlı pedaqoq-alım statusu qazanır. Namizədlik dissertasiyası professor A.O.Makovelski və pedaqoji elmlər namizədi N.T.Ariskin tərəfindən yüksək qiymətləndirilir. Əhməd

Seyidovun görkəmli Azərbaycan mütəfəkkiri Abbasqulu ağa Bakıxanovla bağlı namizədlik dissertasiyası yazmağının maraqlı tarixəsi var. XX əsrin 30-cu illərinin əvvəllərində Azərbaycanda pedaqoji sahədə tədqiqatçılar tərəfindən yaradıcılıq axtarışları aparılırdı. Eyni müəllif həm pedaqogikanın tarixindən, həm nəzəriyyəsiindən, həm də cari məsələlərdən yazırdı. "Bu tədqiqatlar Azərbaycanda pedaqoji elmin təşəkkül prosesi keçirdiyi və hərtərəfli inkişafa başladığı şəraitdə böyük metodoloji əhəmiyyət kəsb edirdi" [7, 28]. Əhməd Seyidov ingilis maarifçisi Con Lokkun pedaqoji fəaliyyəti ilə bağlı namizədlik dissertasiyası yazmağı qarşısına məqsəd qoymuşdu. Bu məqsədlə o, 4 çap vərəqi həcmində Con Lokkun pedaqoji irsi ilə bağlı maraqlı bir iş yazır, məsləhət almaq üçün Moskvaya gəlir. Orada görkəmli rus pedaqoq-alimi akademik Medinski ilə görüşür və işi ona təqdim edir. İşlə tanış olan E.N.Medinski deyir: "Axmed Yusifoviç, sizin milliyətiniz nədir?". Əhməd Seyidov azərbaycanlıyam deyir. O yenə də "Sən millətinə sevirənmisənmi?" deyərək Əhməd Seyidov müraciət edir. Əhməd Seyidov "bəli" deyərək onun üzünə təəccüblə baxır. Medinski söhbətinə davam edərək "Axmed, Con Lokkun sahibləri var, özü də çoxdur. Bir də ki, ingilislər içərisində o qədər dərin elmi mühakiməyə malik olan alimlər bu mövzunu işləyiblər ki, bizə ancaq Con Lokk haqqında məqalə yazmağa yer qoyublar. Sual edirəm, bəs Azərbaycanın qabaqcıl adamlarını, onun fikir nümayəndələrini və onların pedaqoji görüşlərini kim işləməlidir? Bəs sən in xalqına xidmətin nədən ibarət olacaqdır?" E.N.Medinski əlavə edir ki, Con Lokk haqqında yazdıqların çox yaxşıdır. Elmi işçinin görək əsərləri olsun. Birdə ki, tədqiqatın yolunu öyrənmişən. Sənin üçün Azərbaycan mütəfəkkirlərini işləmək asan olacaq. İndi son məsləhətim budur. Get bax, gör təbiiyə

haqqında hansı Azərbaycan klassiklərinin əsərlərində məktəblə bağlı fəaliyyəti, təlimlə əlaqədar fikirləri varsa, onlardan birini seç. Onun haqqında 10-15 səhifəlik referat yaz və mənə gətir. Ondan sonra sənənlə danışa biləm. Bir də Con Lokk haqqında yazdıqlarını burada qoy. Oxuyum. Bilmək istəyirəm fəlsəfi hazırlığın necədir və məsələlərə elmi təhlil verə bilirsənmi? Çünki yeni götürdüyün şəxsiyyətin də görüşlərini işləmək lazım gələcək [8, 131]. Əhməd Seyidov "Abbasqulu ağa Bakıxanovun pedaqoji görüşləri" mövzusunda dissertasiya yazmağı qərara alır. 25 səhifəlik referat yazıb yenidən Moskvaya gedir. E.N.Medinski Əhməd Seyidovun Abbasqulu ağa Bakıxanov haqqında yazdığı ilə tanış olaraq deyir: "Axmed Yusifoviç, bu Bakıxanov lap pedaqoqdur ki, indi başqa məsələ. Gedib dissertasiyanı başlaya bilərsən". Həmin mövzu Pedaqoji Elmlər Akademiyasının Pedaqogikanın Nəzəriyyəsi və Tarixi Elmi-Tədqiqat İnstitutunda müzakirə olunur və təsdiq edilir. Nəticədə maraqlı bir əsər alınır. Əhməd Seyidov həmin əsərə görə 1940-cı ildə Kiyevdə keçirilən Ümumittifaq konfransında mükafata layiq görülür [3, 16]. Əhməd Seyidovun ilk pedaqoji elmlər namizədi olması bədxah və paxıl adamların yuxarı dairələrə imzasız məktub yazmalarına səbəb olur. Bu işdə ermənilər xüsusi fəallıq göstərirdilər. Həmin dövrdə "xalq düşməni" axtarışı "uğurla" davam etdirilirdi. Minlərlə günahsız insan, işıqlı zəka sahibləri qırmızı terrorun qurbanına çevrilirdilər. Əhməd Seyidov ittiham edirdilər ki, o, sovet pedaqogikasıdan deyil, çar generalı olmuş A.A.Bakıxanovdan dissertasiya yazıb. Onun məqsədi çar generalını diriltməkdir. Bu, o dövrdə çox ağır ittiham idi. Azərbaycan KP MK anonim məktublara ehtinasız qalırdı. M.C.Bağirovun xüsusi göstərişi ilə Mikayıl Rəfili, Heydər Hüseynov, Mirzə İbrahimov və

Zülfəli İbrahimovdan ibarət komissiya yaradılır. Onlar əsəri diqqətlə oxuyaraq Mirzəfər Bağirovun yanında sübut edirlər ki, əsər yüksək elmi səviyyədə yazılıb, ideoloji cəhətdən heç bir nöqsana yol verilməyib. Mirzəfər Bağirovun "Nə üçün, sən başqasını yox, məhz Bakıxanovu götürməsən" – sualına Əhməd Seyidov belə cavab verir: "Mən bir neçə Azərbaycan maarifpərvərini seymişdim. Onları oxuduqdan sonra gördüm ki, Bakıxanovda tərbiyə məsələləri daha güclüdür. Onun bu sahədə "Nəsihətnamə" əsəri də var". Mirzəfər Bağirovun onun cavabından xoşu gəlir və deyir, get işlə. O dövrdə A.A.Bakıxanov, M.F.Axundov, Zakiri, Seyid Əzimi, Sabiri, xalq düşməni adlandırılan bədxahlar Əhməd Seyidovun ideoloji sayıqlığını itirməkdə ittiham edirlər. Lakin Seyidov istəyindən dönmür, Azərbaycan pedaqoji fikrinin görkəmli nümayəndələri ilə bağlı tədqiqatlarını davam etdirir, Abbasqulu ağa Bakıxanovun, Mirzə Fətəli Axundovun, Seyid Əzim Şirvaninin, Mirzə Şəfi Vazehin, Həsən bəy Zərdəbinin təhsil-tərbiyə ilə bağlı fikirlərini doktorluq dissertasiyası səviyyəsində tədqiq edir. 1947-ci ilin 11 dekabrında RSFSR PEA-nın Pedaqogikanın Nəzəriyyəsi və Tarixi Elmi-Tədqiqat İnstitutunda prof. N.A.Konstantinovun sədrliyi, prof. B.P.Yesipovun katibliyi ilə təşkil olunan Elmi Şurada "XIX əsrdə Azərbaycanda pedaqoji fikrin əsas nümayəndələri" mövzusunda doktorluq dissertasiyası müdafiə etdi. Dissertasiya rəsmi opponentlər, Pedaqoji Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvləri, professorlar E.N.Medinski və N.A.Konstantinov, SSRİ EA-nın müxbir üzvü, professor A.İ.Makovelski tərəfindən yüksək qiymətləndirildi. Elə həmin ilin iyul ayında Ali Attestasiya Komissiyası Əhməd Seyidovun yazdığı doktorluq dissertasiyasını təsdiq etmiş və ona professor elmi adı vermişdir. Bu elmi fakt respublikada pedaqoji elmlərin inkişafında mühüm bir hadisə

oldu, gənc elmi-pedaqoji kadrların yetişməsinə güclü təkan verdi. İlk azərbaycanlı pedaqoji elmlər doktoru və professoru kimi o, milli pedaqoji fikrimizin bütöv bir mərhələsinin tarixinin yaradıcısı A.Bakıxanov, M.F.Axundov, M.Ş.Vazeh, S.Ə.Şirvani, H.Zərdabi, M.Füzuli, F.Köçərli, M.Ə.Sabir, C.Məmmədquluzadə haqqında fundamental və mötəbər tədqiqatların müəllifi kimi şöhrətləndi. Bu istiqamətli tədqiqat pedaqoji fikrimizin öyrənilməsinə göstərilən ilk uğurlu təşəbbüs kimi tədqiqatların ilkin mərhələsinə şərtləndirməklə bərabər, bu sahədə aparılacaq araşdırmalar üçün nəzəri-metodoloji zəmin hazırladı. 50-ci illərdən sonra Azərbaycan pedaqoji fikir tarixi haqqında yazılmış əsərlər (dissertasiyalar) öz elmi strukturu və metodoloji prinsipləri etibarı ilə məhz prof. Ə.Seyidovun tədqiqatlarına söykəndi. O, pedaqoji fikrin inkişaf istiqamətlərini müəyyənləşdirməklə yanaşı, həm təlim və tərbiyə nəzəriyyəsinin koordinat problemləri ilə bağlı araşdırmalar aparmış, 200-ə yaxın kitab, kitabça, monoqrafiya və elmi məqalə nəşr etdirmişdir. "Azərbaycanda pedaqoji fikrin inkişaf tarixindən" (1958), "Azərbaycanda pedaqoji fikrin inkişaf tarixindən" (1987) monoqrafiyaları Azərbaycan pedaqoji elminin ən böyük nailiyyəti kimi olduqca qiymətli tədqiqat əsərləridir. Ə.Seyidovun klassik pedaqoji irsi təhlil və qiymətləndirmə konsepsiyası məhz onun A.Bakıxanovun, M.Ş.Vazehin, M.F.Axundovun, S.Ə.Şirvaninin, H.Zərdabinin pedaqoji görüşləri haqqında yazdığı kitabın elmi dəyərini təyin edir. Xalqın mənəvi yaddaşını, onun millilik, vətəndaşlıq, qəhrəmanlıq, fədakarlıq və insanpərvərlik bərdə görüşlərini, bitkin tərbiyə sistemini, pedaqoji dəyərləri müasir ictimai-pedaqoji fikrin hərəkətverici qüvvəsinə çevirmək Əhməd Seyidovun tədqiqatlarının əsas elmi-praktik məzmununu təşkil edir. Bu tədqiqatların milli-mənəvi tutumunu, pedaqoji mahiyyətini üzə

çıxarmaq üçün onun Azərbaycan pedaqoji fikir tarixinin araşdırılmasına həsr etdiyi hər iki monoqrafiyanı tədqiqat predmetinə çevirmək zərurəti yaranır. Çünki hər iki əsər pedaqoji fikrin inkişaf mərhələlərini dövrün ictimai-fəlsəfi təsisatlar sistemi zəminində, ictimai-siyasi və pedaqoji fikir kontekstində öyrənməyin səmərəli və dəyərli nümunələridir. "Azərbaycanda pedaqoji fikrin inkişaf tarixindən" kitabında xalqımızın dünya elminə və mədəniyyətinə buraxılış vəsiqəsi hesab edilən XIX əsr pedaqoji fikir klassiklərimizin bu gün də öz tərəvətini itirməyən elmi-nəzəri fikirləri yüksək peşəkarlıqla və tədqiqatçılıq səriştəsi ilə araşdırılır. Onun sonrakı tədqiqatlarında M.Füzuli, F.Köçərli, M.Ə.Sabir, C.Məmmədquluzadə yaradıcılığı dərin təhlil süzgəcinə keçirilir, bir pedaqoq səriştəsi, klassik irsə yanaşmaq bacarığı ilə tədqiq olunur, dəyərli nəzəri fikirlər ümumiləşdirilir. Onun bu sahədəki elmi uğurlarını, yaradıcılıq imkanlarını yüksək qiymətləndirən akademik H.Əhmədov yazırdı: "...klassik pedaqoqlarımızın dağımış pedaqoji ideyalarını bir-ə-bir üzə çıxarmaq, qum səhralarında səpələnmiş ləl-cəvahir dənələrini bir-bir axtarıb tapmağa, ipə-sapa düzməyə bərabər idi".

Ə.Seyidov rus pedaqoji fikrinin sovet pedaqoqlarının və dünya pedaqoji klassiklərinin nəzəri irsini də həvəslə araşdırmışdır.

..Ə.Y.Seyidov 1927-ci ildə H.Sanlı ilə birlikdə "Türk əlifbası", 1959-1960-cı ildə nəşr olunmuş "Pedaqogika tarixi" dərs vəsaiti 1968-ci ildə yenidən nəşr olunmuş, 30 ildən artıq tələbələrin istifadə etdiyi yeganə tədris vəsaiti olmuşdur.

1946-cı ildə nəşr etdirdiyi "Kitab üzərində necə işləməli" əsərində prof. Əhməd Seyidov kitab üzərində işləməyin mahiyyətini, məzmununu və metodlarını izah edir, əqli əməyin təşkili məsələləri üzərində dayanır, zehni əməyin özünəməxsus xüsusiyyət-

lərini, zehni əmək prosesində təfəkkür, diqqət və hafizənin rolunu açıqlayır.

Ə. Seyidov Moskvada nəşr olunan 4 cildlik "Pedaqoji ensiklopediya"-nın, 2 cildlik "Pedaqoji lüğət"-in, "SSRİ xalqlarının məktəb və pedaqoji fikir tarixi öçerkləri" adlı çoxcildli monumental əsərlərin əsas müəlliflərindən biri olmuş, "Sovetskaya pedaqogika" jurnalında müntəzəm çıxış etmiş, xalqımızın pedaqoji fikir korifeylərinin pedaqoji irsinin təbliğində böyük əmək sərf etmişdir.

Ə.Seyidovun fəaliyyətində elmi – pedaqoji kadr hazırlığı xüsusi yer tutur. Onun rəhbərliyi və opponentliyi ilə 70-ə qədər pedaqoji elmlər namizədi yetişmişdir. O, həm də Şimali Qafqaz, Orta Asiya respublikaları üçün elmi – pedaqoji kadr hazırlığında yaxından iştirak etmişdir. Pedaqoji elmlər doktoru, professorlar Hüseyn Əhmədov, Nurəddin Kazımov, Yusif Talıbov, Əliheydər Həşimov, Sərdar Quliyev, prof. Sabir Şəfiyev, dosentlər Əyyub Tağıyev, Bəxtiyar Abdullayev, İsa Musayev, Həmzə Əliyev, Hacı Novruzov, Əhməd Əhmədov, İramin İsayev, Ədalət Cəlilov, Sabir Orucov, Əminə Hüseynova, Allahverdi Eminov və b. Əhməd Seyidovun yetirmələridir.

17 yanvar 1944-cü ildə Azərbaycan SSR Maarif Komissarlığının əmri ilə Əhməd Seyidov Lenin adına APl-də elmi işlər üzrə direktor müavini (prorektor), həmin ilin iyun ayında isə direktoru (rektoru) vəzifəsinə təyin edilir. İlk günlər "xalq düşməni" qorxusu ilə yaşayan Əhməd Seyidov o dövrdə maarif naziri vəzifəsində çalışan Mirzə İbrahimovun təklifini qəbul etmir və kommunist olmadığını bildirir. Mirzə İbrahimov həm Azərbaycan KP MK, həm də DTK ilə razılaşaraq Əhməd Seyidovu Nazirliyə çağıraraq deyir: "Əhməd, səni APl-yə direktor təyin etmək istəyirəm". O, imtina etmək istəyəndə Mirzə İbrahimov deyir: "Əhməd, partiya, hökumət sənə etibar edir.

İmtina etmək hökumətə etimadsızlıq göstərmək deməkdir". Əhməd Seyidov Azərbaycan KP MK-nin bürosunda Mirzəfər Bağirovun sədrliyi ilə keçən iclasda direktor vəzifəsinə təyin olunur. Bürodə Mirzəfər Bağirov deyir: "Görürəm şey işlə, get dua et ki, işlərin yaxşı gəlsin. Düz işlə, namusla çalış, dövlət malına xər baxma".

O dövrdə Moskvada – Kremldə işləyən ermənipərəst hüvvələrin, xüsusilə də A.İ.Mikoyanın himayədarlığı ilə XX əsrin 30-cu illərinin əvvəllərində Levon Mirzoyan Azərbaycan Partiya Təşkilatının rəhbərliyində sözü keçən simalardan birinə çevrildi. O, qısa zamanda bütün erməni millətçilərini ətrafına topladı. Bundan sonra respublikanın partiya, sovet, inzibati-təsərrüfat orqanlarında, maarif, elm, təhsil sisteminə, o cümlədən ali məktəblərdə ermənilərin yüksək və məsul vəzifələrə "irəli çəkilməsi" prosesi başlandı. Bu xətt çox "incə metodlarla" və məklə həyata keçirilirdi. 1932-1933-cü dər ilində APl-nin bütün fakültələrində erməni şöbələrinin açılması bu "məkləri siyasətin" nəticəsi idi. Erməni şöbələrinin təşkili institutun tələbə və professor-müəllim heyəti tərkibində ermənilərin ildən-ilə artıb genişlənməsinə və möhkəmlənməsinə səbəb oldu.

1937-1938-ci illərin kütləvi repressiyaları zamanı APl-nin kafedralarına rəhbərlik edən istedadlı və təcrübəli milli elmi-pedaqoji qüvvələrlə yanaşı, Azərbaycan xalqının tarixini və mədəniyyətini yüksək qiymətləndirən görkəmli rus alimlərinin də bir qrupu sıradan çıxarıldı. İnstitutun kafedralarında məsul vəzifələrə maneəsiz olaraq ermənilər yerləşdirildi. 30-cu illərin sonu- 40-cı illərin əvvəllərindən başlayaraq bu proses sürətlə həyata keçirilməyə başlandı [2, 44]. Demək olar ki, ermənilər APl-ni zəbt etmişdilər.

Ə.Seyidov 1940-cı ildə Lenin adına APl-nin pedaqogika və psixologiya

kafedrasının müdiri seçilmiş, 30 ildən artıq bir müddətdə o kafedraya rəhbərlik etmişdir. O, 1941-1942-ci illərdə həmin institutda dil-ədəbiyyat fakültəsinin dekani, 1943-44-cü illərdə elmi-metodik işlər üzrə direktor müavini, 1944-49-cu illərdə isə institutun direktoru olmuşdur.

Əhməd Seyidov direktor təyin olunduqdan sonra Nazirlər Sovetinin təsdiq etdiyi bölgü əsasında Maarif Nazirliyindən instituta qəbul planı daxil olur. Qəbul planında göstərilir ki, növbəti tədris ilində API-yə 30% azərbaycanlı, 60% erməni və 10% rus qəbul olmalıdır [8, 149]. Bu ədalətsiz bölgüyə etiraz edən Əhməd Seyidov onu aşağıdakı kimi düzəldir: instituta 70% azərbaycanlı, 15% erməni və 15% rus qəbul edilsin. Ermənilər qara yaxmaq, böhtan atmaq əməlləri ilə Seyidovu millətçi kimi aradan götürməyə çalışırdılar. Azərbaycan KP MK-ya, DTK-ya, rayon partiya komitəsinə şikayət edirlər. Ələcsiz qalan Maarif Naziri Mirzə İbrahimov Əhməd Seyidovun Elmi-Tədqiqat Pedaqoji Elmlər İnstitutuna dəyişdirilməsinə çalışır. Məsələ Azərbaycan KP MK-nın bürosunda müzakirəyə çıxarılır. Problemdən xəbərdar olan Mirzəfər Bağirov deyir: "Seyidov nə üçün millətçilik edirsən?". O qorxmadan cavab verir ki, Nazirlər Sovetindən instituta qəbulla əlaqədar belə bir kağız gəlmişdi ki, cari tədris ilində instituta 30% azərbaycanlı, 60% erməni və 10% rus qəbul olunsun. Mən belə hesab etdim ki, ermənilərin də bizim kimi respublikası var. Bizim məktəblərdə müəllim kadrları çatmadığı halda nə üçün biz ermənilərə kadr hazırlamalıyıq. Mən Nazirlər Sovetinin kağızındakı bu rəqəmin səhv olduğunu düşünüb 70% azərbaycanlı, 15% erməni və 15% rus qəbul olunması şəklində düzəliş etdim" [8, 150]. Bu faktı eşidən Mirzəfər Bağirov hücum hədəfini Nazirlər Sovetinə yönəldir və Əhməd Seyidova deyir: "Kişi, qayıt API-yə. Get öz

bildiyin kimi işlə". İnstitutda qayıdan Əhməd Seyidov erməni fakültəsini ləğv edir, onu şöbəyə çevirir, vəzifədə olan xeyli erməni azərbaycanlı ilə əvəz edir. Erməni şöbəsinə Azərbaycan dilinin tədrisinə ayrılan saatların miqdarı artırılır. Əhməd Seyidov 1950-ci ilə qədər Lenin adına API-nin direktoru (rektoru) vəzifəsində çalışır. 1950-ci ildə yenidən Lenin adına API-nin pedaqogika kafedrasının müdiri vəzifəsinə təyin olunur. Kafedranın sonrakı inkişafı, pedaqoji və elmi-pedaqoji kadr hazırlığı mərkəzinə çevrilməsi onun adı ilə bağlıdır. Əgər XX əsrin 30-cu illərinin əvvəllərində kafedrada 1 professor (B.B.Komarovski), 3 dosent (Ə.Hacıyev, M.Rəhimli, Ə.K.Zəkuzadə), 7 assistent (M.Mehdizadə, Ə.Əfəndiyev, İ.Əfəndiyev, Q.Əsgərov, Ə.Seyidov, R.Əfəndiyev, G.Qədimbəyova), 1 laborant (M.Tahirli) fəaliyyət göstərirdisə, sonrakı illərdə həm kafedra əməkdaşlarının, həm də elmi dərəcəlilərin sayı artmış, tərkibi keyfiyyətə və kəmiyyətə yüksəlmişdir. Həmin illərdə pedaqogika kafedrasının elmi fəaliyyətinin əsas istiqamətlərindən biri namizədlik və doktorluq dissertasiyaları hazırlamaqdan ibarət olmuşdur. Bu istiqamətdə aparılan işlər ali məktəblər üçün yüksəkixtisaslı müəllimlərin və tədqiqatçı alimlərin hazırlanması baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edirdi. Əhməd Seyidov kafedraya müdir təyin ediləndə burada 3 nəfər elmlər doktoru, professor (Ə.Y.Seyidov, M.M.Mehdizadə, Ə.K.Zəkuzadə), 6 elmlər namizədi, dosent (M.Ə.Muradxanov, T.Y.Əfəndiyev, D.M.Mustafayeva, Ş.S.Ağayev, İ.İ.Vəlixanlı, A.K.Abdullayeva) 3 elmlər namizədi, baş müəllim (Ə.S.Tağıyev, Q.K.Qasımxadə, S.M.Babayeva) çalışırdı. 1973-cü ilə qədər həmin vəzifədə çalışır. 1973-cü ilin 1 sentyabrında öz ərizəsi ilə kafedra müdiri vəzifəsindən azad edilir, kafedrada professor-məsləhətçi vəzifəsinə keçirilir.

Maraqlı və həm də təqdirəlayiq haldır

ki, o, yaradıcılığının ilk illərindən pedaqoji fikir tarixinin tədqiqində görkəmli nəzəriyyəçi kimi ən mürəkkəb pedaqoji problemlər haqqında ümumiləşdirici fikir söyləmək səlahiyyəti qazanmış Azərbaycan pedaqoji fikri keçmiş ittifaq miqyasında məhz onun sayəsində təbliğ olunmuşdur. Belə möhtəşəm işləri görmək, monoqrafik əsərlər yaratmaq, yeni istiqaməti müəyyənləşdirmək, onun pioneri olmaq, pedaqoji fikrimizi dissertasiya səviyyəsində tədqiq etmək üçün dünya pedaqoji sərvətlərinə bələdlilik, tədqiqatçı zövqü və ümumiləşdirmə bacarığı gərək idi. Bütövlükdə isə klassik pedaqoji irsə yeni münasibət tələb olunurdu. Əhməd Seyidov da məhz bu yolu pedaqoji fikir tarixinin inkişaf qanunauyğunluğunun məntiqinə uyğun dialektik yanaşma üsulunu seçdi. O, hazır nəzəri təlim və sxemlərlə pedaqoji fikir tarixinin tədqiqinə yanaşmağın qeyri-elmi nəticələrini 30-cu illər təcrübəsində görmüşdü; o vaxt elmi-nəzəri və pedaqoji fikir milli fikirlərdən bəhrələnmə bilmirdi. Əhməd Seyidov isə öz yaradıcılığında milli pedaqoji fikrin inkişaf istiqamətlərini, istinad məqamlarını, qaynaqlarını, onun metodoloji cəhətdən tarixi təkamülünü dolğun inkişaf etdirirdi. Azərbaycan pedaqoji fikrinin inkişaf tarixində bütöv bir mərhələnin qurucusu sayılan Ə.Seyidovun yaradıcılıq yolunun, elmi-təşkilati və pedaqoji fəaliyyətinin, pedaqoji və elmi-pedaqoji kadr hazırlığındakı misilsiz xidmətlərinin, pedaqoji sərvətləri orijinal təhlil üsulu ilə qiymətləndirməyimin əsasında onun bənzərsiz tədqiqatçı-alim təfəkkürü dayanırdı.

Ə.Seyidovun elmi - pedaqoji fəaliyyəti dövlət tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir. O, 1 may 1944-cü ildə "Qafqazı müdafiəyə görə", 5 iyun 1945-ci ildə "1941-45-ci illərdə əmək igidliyinə görə" medalı, 23 fevral 1960-cı ildə Azərbaycan SSR və Azərbaycan KP-nin 40 illiyi münasibətilə

respublikanın xalq təsərrüfatının və mədəniyyətinin inkişafı sahəsindəki xidmətlərinə görə Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin Fəxri fərmanı, 12 noyabr 1960-cı ildə "Qırmızı Əmək Bayrağı" ordeni, 29 iyun 1964-cü ildə respublika iqtisadiyyatının və mədəniyyətinin inkişafındakı xidmətlərinə görə Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin Fəxri fərmanı, 31 mart 1970-ci ildə Leninin anadan olmasının 100 illiyi münasibətilə "Əmək igidliyinə görə" medalı, 2 mart 1978-ci ildə respublikada müəllim kadrların hazırlanmasında səmərəli fəaliyyətinə görə və API-nin 50 illiyi ilə əlaqədar olaraq Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin Fəxri fərmanı ilə, 31 dekabr 1976-cı ildə "Əmək veteranı" medalı ilə təltif olunmuşdur. Ə.Seyidov 1969-cu ildə "Əməkdar elm xadimi" fəxri adını almışdır. 1977-ci ildə o, "SSRİ maarif əlaçısı adına layiq görülmüşdür". SSRİ maarif əlaçısı döş nişanı ilə təltif olunanda o, yataq xəstəsi idi. Ona görə də, Maarif Naziri akademik Mehdi Mehdiyadən tapşırığı ilə döş nişanını təqdim etmək o zaman Maarif Nazirliyi Kadrlar idarəsi rəisi vəzifəsində çalışan dos. Nəcəf Nəcəfova həvalə edilmişdir. Əhməd müəllim bu təltifdən çox məmnun qalmış və "sağolsunlar bizi unutmurlar" ifadəsini işlətmişdir. Əhməd Seyidov 1977-ci il aprelin 1-də dünyasını dəyişmişdir.

Böyük pedaqog Ə.Seyidov özünəməxsus elmi məktəb yaratmışdır. Elə buna görə də rus pedaqogika tarixçisi E.N.Medinski yazırdı: "O, Azərbaycan pedaqoji fikri tarixinin pioneridir, onun öz tələbələri, öz məktəbi, öz ardıcılıqları vardır". Bu məktəbin layiqli nümayəndələrindən biri akademik H.Əhmədov 40-cı illərdə deyilmiş bu fikri bir daha qüvvətləndirərək yazırdı: "Prof. Ə.Seyidov Azərbaycana məktəb və pedaqoji fikir tariximizin tədqiqi sahəsində tam bir məktəb yaratmışdır". Bu sözlər professor

Ə.Seyidovun elmi-pedaqoji yaradıcılığının və pedaqoji fəaliyyətinin ümumi tədqiqat ruhunun, mənavi və metodoloji mövqeyini çox dərin və dürüst ifadə edir. Ömrünün təxminən 30 ili ərzində o, Azərbaycanda pedaqoji fikrin inkişafında həqiqətən bir era açmış, böyük pedaqoqlar nəsli yetişmiş, pedaqoji elmin təşəkkülü, inkişafı və keçmiş İttifaq miqyasında tanınmasında böyük xidmətlər göstərmişdir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. ADPU-nun cari arxivi. Əhməd Yusif oğlu Seyidovun şəxsi işi. № 6284.
2. Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin tarixi. Bakı: Nurlan, 2002, 300 s.
3. Eminov A. Əhməd Seyidov fenomeni. Bakı: 2003, 118 s.
4. Əhmədov H. Zaqafqaziya Müəllimlər Seminariyası Azərbaycan şöbəsinin təşkilini şərtləndirən tarixi zəmin // Azərbaycanca məktəb və pedaqoji fikir tarixindən Elmi əsərlər məcmuəsi. Bakı: API, 1981, səh. 13-26.
5. Əhmədov H. XIX əsr Azərbaycan məktəbi. Bakı: Maarif, 2000, 364 s.
6. Kazımov N. Azərbaycanda pedaqoji elmlərin inkişafı // "Azərbaycan məktəbi" jurnalı, 1978, № 3, s.14-21.
7. Rüstəmov F. Azərbaycanda pedaqoji elm: təşəkkül, inkişaf və problemləri. (1920-1991-ci illər). Bakı: Bakı Universiteti, 1998, 484 s.

8. Seyidov F. Aslanbəylidən başlanan xatirələr. Bakı: 2000, 350 s..

9. Seyidov F. Qəri seminariyası və onun məzunları, Bakı: Maarif, 1988.

Ф. Рустамов,
А. Мамедова

Патриарх Азербайджанской педагогической науки

Резюме

В статье рассматриваются жизненный путь, учительская, научно-педагогическая деятельность проф. А. Сейдова, который оставил после себя огромное педагогическое наследие. Также анализируются основные моменты его педагогической деятельности.

F.Rustamov
A.Mammadova

Patriarch of Azerbaijan Pedagogical Science

Summary

In the article it is spoken about Ahmad Seyidov, the well known pedagogue, scientist, professor and his pedagogical heritage. The main points of his pedagogical activity are also analyzed here.

AZƏRBAYCAN İCTİMAİ-PEDAQOJİ FİKRİNDƏ MİLLİ YADDAŞIN FORMALAŞDIRILMASI MƏSƏLƏLƏRİ (XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəlləri)

Vidadi BƏŞİROV

Azərbaycan Dillər Universitetinin pedaqogika
kafedrasının dosenti

Açar sözlər: milli-mənavi dəyər, milli yaddaş, tərbiyəvi fikir, milli hökumət, milli oyanış, maarif ocaqları, qabaqcıl ideya, xəlqilik, müstəqillik, bəşəriyyət.

Ключевые слова: национально-нравственная ценность, национальная память, просветительская идея, национальное правительство, национальное возрождение, образовательные учреждения, передовые идеи, национальный характер, независимость, человечество.

Key words: notional-moral values, notional memory, educational thoughts, national government, notional revival, educational institutions, innovative ideas, independence, humanity.

Hələ XIX əsrdə demokratik fikrin təsiri altında xalq kütlələri arasında gündəgünə böyük sürətlə yayılan mütərəqqi ideyaların və milli şüurun inkişafına mane olan çarizm əhalinin kütləvi savadlanmasını hər vasitə ilə ləngidir və xalq kütlələrinin maariflənməsi üçün çıxış yolunu göstərən demokratik və maarifpərvər qüvvələrə qarşı müxtəlif tədbirlər görürdürlər.

Çarizmin bu mürtəce siyasəti bəlli idi. Hökumət hər vaxtlə Rusiyada azsaylı əhalinin kütləvi təhsil almasına yol vermirdi. "Xalq Maarifi Nazirliyi polis xəfiyyəsi rolunu oynayır, gəncləri təhqir edərək, xalqın biliyə olan həvəsini boğmaq istəyirdi. Çarizmin mürtəce siyasətini ifşa edən mütərəqqi rus və Azərbaycan pedaqoji-ictimai fikri Rusiyada və milli ucqarlarda yaşayan digər xalqların maarifinə göstərilən irticaçı münasibət üçün

çox xarakterik olan islahədiçi siyasi mübarizə yolu tuturdu".

Çar Rusiyasının müstəmləkəsinə çevrilmiş Azərbaycanda hökm sürən çəhəlet və savadsızlığı etiraf edən milli-istiqlal qəzeti "Həyat" 1906-cı il 8 avqust nömrəsində yazırdı: "Azərbaycan sərvət çəhətdən hamıdan zəngin, hamıdan irəli olmasına baxmayaraq, mərifət və elm çəhətdən hamısından fəqir, hamısından geri qalmışdır". Qəzet qaranlıq və çəhəlet dünyasında boğulan xalqın ağır həyat şəraitini maarif və mədəniyyətin bəhrələrindən məhrum olduğunu özünəlayiq səviyyədə etiraf edirdi.

Məktəb və maarifə ayırdığı azacıq vəsaiti çar hökuməti başqa məqsədlərə sərf edirdi. Maarif üçün ayrılan vəsait gözədən pərdə asmaq üçün idi. "Molla Nəsrəddin" jurnalı çarizmin xalq maarifinə və maarif